

Key

Ellen Key

Století nového dítěte

Úvahy o výchově

Key

Ellen Key

Století nového dítěte

Úvahy o výchově

portál

**Náklady na překlad této knihy byly uhrazeny z grantu
Swedish Art Council, které za to patří dík.**

Poděkování patří nadaci Ellen Keys Strand za svolení
s pořízením fotografií a Heddě Jansson za snímek Ellen Key.
Fotografie v knize jsou ze Strandu, domu Ellen Key
na břehu jezera Vättern; ellenkey.se

Selection, translation, photos © Viola Somogyi, 2022
© Portál, s. r. o., Praha 2022

ISBN 978-80-262-1978-1

Obsah

Výchova nové doby	7
Škola budoucnosti	55
Výuka náboženství	87
Vraždění duší ve školách	113
Knihy místo čítanek	127
Pohled zpět a přehled	139
Doslov: Babička Evropy	175
Ediční poznámka	197
Literatura	198
Poznámky	199

Výchova nové doby

Johann Wolfgang von Goethe už v *Utrpení mladého Werthera* prokázal, jak pronikavý je jeho pohled, co se týče významu individualistické a psychologické výchovy, kterou se má vyznačovat „století dítěte“. V románu totiž zdůrazňuje, že v dětské svéhlavosti se skrývá budoucí síla vůle a podobně v sobě i každá chyba, které se dítě dopustí, obsahuje úplné, nezkažené semínko něčeho dobrého. „Vždy si pak opakují zlatá slova učitele lidstva: Nebudete-li jako jedno z těchto! a ty, kteří nám jsou rovni, jež bychom měli považovat za své vzory, považujeme za poddané. Nesmějí míti svobodné vůle! – A což my jí nemáme? A v čem záleží právo naše? – Protože jsme starší a moudřejší? – Můj ty bože na nebi! vidíš staré děti a mladé děti a nic víc; a ze kterých se více těšíš, to syn tvůj už dávno pověděl. Avšak – věří v něho a neslyší ho – to je stará věc – a vychovají děti své dle sebe...“¹

Stejně tvrzení lze použít i na moderní vychovatele, kteří se stále ohánějí slovy jako „evoluce“, „individualita“ a „přirozené vlohy“, ale sami se tímto svým novým poselstvím neřídí. Stále vychovávají tak, jako by ještě věřili v přirozenou lidskou zkaženost, v dědičný hřích, který lze pouze krotit, potlačovat, utiskovat, ale ne změnit, přestože nové přesvědčení vystihuje právě výše uvedená Goethova myšlenka: že téměř každé pochybení je jen tvrdou slupkou, jež obklopuje semínko ctnosti. I lidé nové doby se stále při výchově řídí starým medicínským pravidlem „zlé je třeba vyhánět ještě horším“, a nikoli novou metodou, která přikládá stále větší důležitost ne lékům, ale hygieně!

Výchova znamená klidně a beze spěchu nechat přírodu, aby si sama pomohla, a pouze dozírat na to, aby okolní podmínky podporovaly její vlastní práci.

Ještě nikdy jsem neviděla vychovaného člověka. Poznala jsem několik vymilovaných, pár vypjatých, mnoho vycepaných – ale vychovaného ani jednoho! Přísní ani shovívaví rodiče nemají tušení o pravdě, kterou vyjádřil Carlyle², že známkou ušlechtilé geniality jsou divoké, prudké city, které ovládá železná vůle. My se buď snažíme vášně vymýtit, nebo dítě dostatečně neučíme je ovládat.

Potlačovat vlastní přirozenost dítěte a zahlcovat ho podstatou jiných je nejčastější pedagogickou chybou, které se dopouštějí i ti, již nahlas vykládají, že výchova by měla jen a pouze kultivovat vlastní, jedinečnou povahu dítěte!

Stále ještě nejsme přesvědčeni, že dětský egoismus je opodstatněný, a ani že něco špatného je možné změnit v něco dobrého.

Teprve když začneme budovat výchovu dítěte na vědomí, že chyby nelze odpouštět ani mýtit, ale že po nich vždy musí přijít následek, a zároveň i na vědomí, že dítě se může měnit neustálým vývojem, prostřednictvím pomalého přizpůsobování okolním podmínkám, teprve tehdy se z výchovy stane věda, stane se z ní umění. Je třeba se zcela vzdát víry v zázraky, pokud jde o účinnost náhlých zásahů. I v oblasti psychologie je nutno jednat podle principu nezničitelnosti energie a nevěřit, že nějaký duševní rys lze vymýtit, ale vědět, že existují jen dvě možnosti: buď jej potlačit, nebo povýšit na vyšší kvalitu.

Hluboký vhled obsahují i slova Madame de Staël³, že pouze ten, kdo si dokáže s dětmi hrát, je schopen je i něco naučit. Stát se podobným dítěti je první podmínkou pro výchovu. Neznamená to však předstíranou dětinskost, žvatlavou přezíravost, kterou dítě okamžitě prohlédne a z hloubi duše jí pohrdá. Znamená to nechat se dítětem uchvátit, stejně úplně a prostě, jako je dítě samotné uchváćeno existencí; zacházet s ním skutečně jako se sobě rovným, tedy

přístupovat k němu se stejnou skromností, jemnocitem a důvěrou jako k dospělému. Znamená to neovlivňovat dítě požadavky, aby se stalo takovým, jaké ho sami chceme mít, ale působit na něj prostřednictvím toho, co sami jsme. Znamená to nepoužívat vůči dítěti úskoky ani násilí, ale prokazovat mu vážnost a upřímnost, jaká je vlastní jemu samému.

Rousseau kdesi píše: „... veškerá výchova ztroskotává na tom, že příroda nestvořila rodiče jako vychovatele ani děti jako vychovávané...“ Co kdybychom se konečně začali řídit pokyny přírody a pochopili, že největší tajemství výchovy spočívá v tom, že – nevychováváme!

Nejhrubšího porušení této zásady se dnešní výchova dopouští tím, že nenechává dítě na pokoji. Cílem výchovy budoucnosti bude naopak vytvořit pro dítě svět krásný ve vnitřním i vnějším smyslu, v němž bude moci vyrůstat; kde se bude svobodně pohybovat, dokud nenarazí na nepřekonatelnou hranici práv druhých. Teprve tehdy mohou dospělí získat skutečně hluboký vhled do dětské duše, jež je dnes často nepřístupnou říší. Dítě totiž na základě pudu sebezáchovy uzavírá své nitro před vychovatelem, který mu pokládá dotěrné otázky, například na co myslí. Na takovou otázku dítě téměř vždy odpovídá černou nebo bílou lží; uzavře se i před vychovatelem, který usměrňuje nebo koriguje jeho myšlenky a nápady; který bezohledně zrazuje či zesměšňuje nejkřehčí myšlenky dítěte nebo se jimi vychloubá; který opravuje jeho chyby nebo vychvaluje jeho vlastnosti před cizími; a někdy dokonce zneužije důvěrnost sdělenou v přátelském okamžiku k pozdějším výčitkám!

Věta „žádná lidská bytost se nenaučí pochopit jinou, nanejvýš ji snášet“ platí zejména o vzájemném vztahu rodičů a dětí, v němž téměř vždy chybí nejniternější znak lásky: pochopení.

Rodiče například nechápou, že potřeba klidu je z celého života největší v dětských letech: navzdory veškeré vnější

čilosti je nutný vnitřní klid. Dítě má svůj vlastní nekonečný svět, v němž se musí zorientovat, prozkoumat ho, dát prostor snění – ale čeho se mu dostává? Od rána do večera samých překážek, vměšování, poučování. Dítě musí neustále něčeho nechávat, dělat něco jiného, myslet si něco jiného, chtít něco jiného, než co právě dělá, myslí si nebo chce; neustále je vláčeno jiným směrem, než jakým se touží vydat. A všechno tohle se děje z něhy, bedlivosti, dychtivosti napravovat, radit, pomáhat, zdokonalovat, přitěsňovat a leštit človíčka jako předmět, dokud se nestane sériovým výrobkem v modelové řadě s názvem „vzorné dítě“!

Jednou jsem slyšela, jak tříletému dítěti vytýkají, že je na kamaráda „zlé“, protože mu řeklo, že je „prase“ – pro věčně ukoptěného kamaráda to bylo naprosto výstižné označení! Je to typický příklad toho, jak jsou otupovány zdravé dětské instinkty. Z dětského srdíčka snad nikdy nevytryskla spontánnější otázka, než kterou položil mamince jeden chlapec, když mu vylíčila nebe, do kterého se dostanou „hodné“ děti. Zeptal se jí, jestli by nemohl, až stráví coby hodné dítě v nebi celý týden, vždycky v sobotu navečer zaskočit do pekla a tam si pohrát se zlobivými kluky.

Dítě totiž v hloubi duše cítí, že má právo také „zlobit“, právo, které si zcela přivlastňují dospělí. A nejen zlobit, ale smířit se se svou „zlobivostí“, být vystaveno jejím nebezpečím a užít si radost z ní!

Propracovat se od každé „nectnosti“ k odpovídající „ctnosti“ znamená překonat špatné dobrým. Jiná věc je však potlačovat něco přirozeně silného nedostačujícími prostředky, které později nedokážou odolat zkouškám, jímž život tyto umělé ctnosti vystaví.

Tvrzení, že špatné by se mělo překonávat dobrým, patří mezi ony pravdy, které se snadno říkají, avšak ve skutečnosti není žádný proces složitější a zdlouhavější než najít k tomu

ty správné prostředky. Když chceme změnit například svě-
hlavost v sílu charakteru, prohnalost v moudrost, marni-
vost v roztomilost či hádavost v podnikavost, je mnohem
snazší říct, co by se dělat nemělo, než co by se udělat mohlo.
Dosáhnout toho můžeme, teprve když pochopíme, že to
„špatné“ – pokud se nejedná o atavismus z dřívějších kul-
turních období nebo o perversi – je stejně přirozené a ne-
vyhnutelné jako to dobré a že něco skutečně špatného z ta-
kové tendence vznikne jen následkem svrchovaného násilí.

Vychovatel si přeje, aby dítě bylo okamžitě zcela vy-
chované a dokonalé; vnucuje mu sebeovládání, ukázněnost,
upřímnost – ale dospělí se těmito vlastnostem často překva-
pivě rychle odnaučí! Pokud jde o dětské chyby, doma i ve
škole se zaměřujeme na komáry, ale dítě den co den vidí, jak
se dospělým toleruje jeden velbloud za druhým!

V devíti případech z desíti zamhouřit nad pochybením
dítěte oko; vyvarovat se okamžitých zásahů, které často
bývají chybné, a místo toho se zcela zaměřit na formování
prostředí, v němž dítě vyrůstá, a na výchovu, již posky-
tujeme sami sobě – to je umění přirozené výchovy. Najít
však vychovatele, který den za dnem cílevědomě vychovává
okolní svět i sám sebe, je stále ještě vzácnost. Většina lidí
žije z úroků a kapitálu výchovy, které se jim kdysi dostalo,
výchovy, díky níž byli kdysi vzornými dětmi, a ztratili tak
touhu jakkoli se dále vychovávat sami!

Ovšem pouze tím, že se udržujeme v neustálém růstu,
neustálým stykem s tím nejlepším, co nám naše doba nabízí,
můžeme postupně svým dětem nabídnout poměrně dobrou
společnost!

Vychovávat dítě znamená uchopit svou duši do dlaní,
opatrně kráčet po úzké stezce. Znamená to nevystavit se
nikdy nebezpečí, že v pohledu dítěte uvidíme chlad, který
nám beze slov sděluje, že dítě nás považuje za ne dost dobré

nebo za nevypočitatelné; znamená to pokorně přijmout, že existuje bezpočet možností, jak dítěti ublížit, a jen málo těch, jak mu prospět. Vychovatel si je jen málokdy vědom, že už čtyřleté nebo pětileté dítě dokáže dospělého zhodnotit a prohlédnout; provádí svá hodnocení s úžasným bystrozrakem a na každý vjem reaguje s děsivou citlivostí! Stačí slabounká nedůvěra, drobná beztaktnost, bezvýznamná nespravedlnost, sebeprchavější výsměch, a na jemných dětských duších to zanechá celoživotní jizvy. Na druhou stranu se stejně hluboko vtiskne i nečekaná laskavost, ušlechtilý přístup, spravedlivé pobouření. O dětských myslích se říká, že jsou tvárné jako vosk, ale zacházíme s nimi, jako by byly z volské kůže!

Ještě relativně nejlepší byl starý způsob výchovy, který, jak z vlastní zkušenosti vypráví Salomon August Andrée⁴, spočíval v tom, že se dítě má udržovat „zdravé, čisté a pozitivé“. Taková výchova totiž alespoň nedeformovala osobnost, i když ji ani nevytvářela. Pouze setina dnešního rodičovského úsilí by se měla věnovat zásahům do života dítěte, zbylých devadesát devět setin by se mělo soustředit na vedení bez zásahů; měli bychom se stát neviditelnou prozřetelností, jejímž prostřednictvím děti získávají zkušenosti, ale mohou docházet k vlastním závěrům nezávisle na ní. Dnes dítěti vštěpujeme své vlastní poznatky, názory a tvrzení tím, že neustále napravujeme jeho skutky. Vychovatel má před sebou zcela novou duši, samostatné já, jehož prvním a nejdůležitějším právem je moci si samostatně promyslet všechno, s čím se setká – to je však až poslední ze všech zkušeností, které vychovatel získá. Novou duši chápe jen jako nový ročník starého člověka a hned vytahuje povědomé recepty! Naučí „novou“ duši, že se nesmí krást a lhát; že je nutné pečovat o svoje oblečení, psát úkoly, šetřit drobné, poslouchat příkazy, neodmlouvat starším; modlit se a mezitím

se snažit být co nejhodnější... Kdo ale novou duši naučí, že si má sama vybrat cesty, po kterých se vydá? Kdo tuší, že touha po vlastních cestách může být tak spalující, že tvrdá i mírná drezura k průměrnosti promění celé dětství v tajné utrpení?

Dítě se rodí s dědictvím předchozích generací, a toto dědictví se modifikuje přizpůsobováním okolí. Dítě však dává najevo i individuální variace rodinných znaků. Pokud tato jedinečnost nemá v důsledku přizpůsobování zmizet, je potřeba všemi způsoby podporovat a pouze nepřímo ovlivňovat samostatný rozvoj sil tím, že mu vychovatel dodá kontext a zdůrazní dopady jednání.

Tvrdé i mírnější zásahy současných vychovatelů odvracejí následky, místo aby jim v případech, kdy dítěti nehrozí trvalá újma, umožnily projevit se v celé jejich závažnosti.

Návyky v rodině i vlastní návyky dítěte, jež se od návyků v rodině odvíjejí, musí být stejně nevývratné jako přírodní zákony, pokud mají mít skutečnou váhu. Henri-Frédéric Amiel⁵ pravdivě tvrdí, že návyky jsou principy, z nichž vznikají instinkty, principy proměněné v maso a krev. „Měnit návyky,“ pokračuje, „znamená zasáhnout život v samé jeho podstatě, neboť život je jen spleť návyků...“

Proč je všechno v zásadě stále podobné, století za stoletím? Proč pokračují „vysoce civilizované“, „křesťanské“ národy ve vzájemném plundrování a říkají tomu zisk; proč se navzájem masově vyvražďují a říkají tomu vlastenectví; proč se utlačují a říkají tomu státnictví?

V každé nové generaci se pudy, které se údajně u dětí vymyčují přísnou výchovou, znovu proderou na povrch, když jedinec začne bojovat o přežití ve společnosti a společnost o přežití ve státě. Tyto vášně se totiž v rámci nyní uskutečňované výchovy nepřetvářejí, jen potlačují. V podstatě právě z těchto důvodů lidstvo ani jednu ze svých divokých

vášní nedokázalo nadobro překonat. Možná lidožroutství? Ale například vyprávění o posádkách evropských lodí nebo o zločincích na Sibiři ukazují, že i tento pud se může za vhodných podmínek znovu projevit, přestože většině z nás byl vštípen hluboký fyzický odpor k pojídání bližních. I vědomý incest zřejmě bude – opět navzdory odchylkám – pro většinu z nás fyzicky odpuzující; a některé ženy považují cudnost – láskyplný soulad mezi tělem a duší – za své přirozené určení. A konečně pro pár jedinců je „fyzicky nemožné“ vraždit nebo krást!

Tím jsem zřejmě vyčerpala všechno, co lidstvo od počátku dějin skutečně považuje za tak zásadní, že to má vepsané „v těle i v duši“. A pouze zde dokáže skutečně odolat „pokušení“ v *každé* podobě!

V obratu „popustit uzdu vášním“ se skrývá hluboká psychologická pravda. Vášně jsou totiž v rámci současného výchovného systému skutečně jako na uzdě držená divá zvěř!

Mnozí oplývají krásnými slovy o rozvoji jedince, ovšem k dětem se chovají, jako by neměly žádný vlastní rozum, ale narodily se pouze proto, aby rodiče byli šťastní, pyšnili se jimi a radovali se z nich. A toho se nejsnáze dosáhne, když děti budou jako všichni ostatní, takže se snažíme z nich co nejdříve udělat počestné a schopné členy společnosti.

Avšak chceme-li z dítěte vychovat platného člena společnosti, jediným správným východiskem je, že se k němu budeme odpovídajícím způsobem chovat a zároveň posilovat jeho odvalu stát se jedinečným člověkem.

Vychovatelé nové doby by měli pomocí plánovaných zkušeností dítě postupně naučit, aby pochopilo, kde je jeho místo v širších souvislostech, a naučit ho odpovědnosti vůči všemu, co jej obklopuje. Na druhou stranu by se neměly potlačovat žádné individuální životní projevy dítěte, pokud

nejdou škodlivé pro něj či pro ostatní. Je potřeba najít vhodnou rovnováhu mezi Spencerovou definicí života coby přizpůsobování okolním podmínkám a Nietzscheovou definicí života jako vůle k moci!

V procesu přizpůsobování má důležitou úlohu napodobování, ale stejně významné je i individuální uplatňování moci, jelikož přizpůsobováním si život udržuje stále stejný tvar, zatímco uplatňováním moci získává i nový obsah.

Většina moderně smýšlejících lidí sice hovoří o osobnosti, jak jsem podotkla výše, ale zoufají si, když jejich děti nejsou jako všechny ostatní; když se u svého potomstva na první dobrou nemohou pochlubit všemi ctnostmi, které společnost vyžaduje! Proto rodiče děti drezírují, aby potlačily svou přirozenost – jen aby jí v dospělosti zase povolily otěže. Dodnes skoro nikdo nemá tušení, jak se vytvářejí noví lidé. Proto se stále reprodukují staré známé typy: schopní muži, půvabné dívky, poctiví úředníci a tak dále. Ale nové typy s vyššími ideály, poutníci po dosud neprošlapaných cestách, přemýšlející o dosud nemyšleném, schopní „přečinů“, jejichž prostřednictvím mohou otevřít nové směřování – ti se mezi všemi těmi dobře vychovanými dětmi objevují jen zřídka!

Sama příroda sice bez ustání replikuje základní formy, ale zároveň stále umožňuje menší odchylky. To díky nim vznikly různé biologické druhy, i člověk. Člověk sám však stále ještě nechápe význam tohoto přírodního zákona pro svůj vlastní vyšší vývoj. Snaží se, aby se u každé nové generace jen reprodukovaly všechny pocity, myšlenky a osvědčené úsudky. Nevznikají tak nové typy jedinců, jen více či méně chytré, hloupé, dobromyslné či zlomyslné exempláře lidského druhu! Přetrvávající lidoopí instinkty u člověka zdvojnásobují účinek dědičnosti, a proto je v lidském světě konzervatismus nadále silnější než snaha vytvořit nové druhy. Taková snaha je však nejcennější. Vychovatel by

neměl dítěti radit, že má napodobovat, „co dělají všichni ostatní“, měl by se radovat, když u dítěte zaznamená sklon k odchylce. Pokud se člověk orientuje jen podle měřítek ostatních, v důsledku jim podřídí i svou vlastní vůli a stane se tak součástí velkého „stáda“, které vede „nadčlověk“ silou své vůle, vůle, která by skupinu skládající se z jedinečných, výrazných osobností nedokázala ovládnout. Bylo správně poukázáno na to, že výstřední národy, například Britové, používají největších politických a společenských svobod, jelikož pocit osobní samostatnosti u nich dalece přesahuje svobodu vyjádřenou v podobě zákonů a dokáže ji neustále rozšiřovat.

V zájmu pokroku celku, jak druhu, tak společnosti, je proto zásadní, aby výchova probouzela, oživovala a podporovala pocit samostatnosti a odvalu se odlišovat v případech, kdy se to nedotýká práv druhých nebo kdy odlišnost není jen projev touhy vzbudit pozornost. Umožnit dítěti odchýlovat se s klidným svědomím od všeobecného názoru, zažitého zvyku, běžného pocitu – to je základní podmínkou výchovy k individuálnímu, nikoli jen kolektivnímu svědomí, jež je jediným druhem svědomí, jaké dnešní lidé mají!

Všudypřítomným jevem, který by se dal skoro nazvat zákonitostí, je skutečnost, že právě především originální, výjimečně nadaní jedinci bývají doma i ve školách vystavováni špatnému zacházení! Nikdo nemá ponětí, co se v takovém podivném, hádavém, do sebe ponořeném nebo násilnickém dítěti odehrává. Matky i učitelé zejména tady dávají najevo svou politováníhodnou neschopnost ovládnout nejzákladnější součást umění výchovy: totiž umění „vidět očima“, ne přes brýle pedagogických doktrín, jichž mají plnou hlavu!

Přirozeně neočekávám hlubší pochopení dopadu uplatňování moci na dítě ani u opor společnosti s jejich konvenční počestností, ani u vyznavačů křesťanství, kteří se domnívají,

že zkaženou lidskou povahu je třeba zlomit a dovést k lítosti a pokoře, že hříšné tělo – nečisté zvíře – je třeba krotit metlou, a tuto teorii údajně vyvozují z citátů z bible!

Hovořím pouze k těm, kteří dokážou myslet nově, a měli by proto přestat vychovávat postaru. Někteří z nich namítají, že nové myšlenky o výchově jsou neproveditelné! Ale skutečnost je jednoduše taková, že nové myšlenky z nich ještě neudělaly nové lidi. Starý člověk, který se v nich stále ukrývá, nemá dost klidu ani odhodlání, chybí mu čas i trpělivost, aby svou duši i duši svých dětí přetvořil podle nových myšlenek.

Ti, kteří „zkusili Herberta Spencera a nepovedlo se jim to“ – Spencerova metoda totiž vyžaduje inteligenci a trpělivost! – namítají, že dítě se přece musí naučit poslušnosti; že stará zásada „ohýbej stromek, dokud je mladý“ je pravdivá atd.

Ohýbat – tohle slovo to vystihuje docela přesně! Ohýbat podle starého ideálu krajní obětavosti, pokory a poslušnosti! Nový ideál však praví, že člověk má stát rovně a vzpřímeně, a proto by neměl být ohýbán, jen podpírán, aby se nezkřivil vlastní slabostí!

Dokonce i u moderních vychovatelů často přežívá drsná touha po ovládnutí, která vyvře při projevech dětského vzdoru. „Nedělej to,“ křičí otec a matka, „já ti ukážu, kdo je tady pánem! Já z tebe tu neposlušnost vytluču!“ Z dítěte se ale nic „vytlouct“ nedá. Naopak se do něj ale dá vtlouct mnohé, co k životu nepotřebuje.

Určitá drezura je žádoucí pouze během prvních tří let života, kdy připravuje prostor pro výchovu na vyšší úrovni. Dítě v té době podléhá smyslům do takové míry, že slabá fyzická bolest nebo rozkoš představují jedinou řeč, které rozumí, a proto se u některých dětí jedná o jediný možný způsob, jak je naučit některým návykům. U jiných dětí jsou drsnější metody i v nejranějším stadiu naprosto zbytečné.

A jakmile si dítě pamatuje, že ho někdo uhodil, je už na výprask moc velké.

Dítě by se samozřejmě mělo naučit poslušnosti, i na prosté. Pokud je na takovou poslušnost navyklé už od nejútlejšího věku, stačí pohled, změna tónu hlasu či slovo k tomu, aby uposlechlo. Nespokojenost vychovatele je však účinným prostředkem, jen když dopadne jako stín na obvykle slunnou domácí náladu. Pokud jsme opomněli položit základy poslušnosti, dokud bylo dítě malé a jeho nectnosti „roztomilé“, pak bezpochyby zjistíme, že Spencerova metoda je neúčinná, když dítě povyroste a jeho neposlušnost začne být na obtíž!

S nejmenšími dětmi se nemá rozmlouvat, ale rychle, důsledně jednat. Snahou vychovatele má už v té době být – podle pokynů Jeana-Jacquesa Rousseaua⁶ a Herberta Spencera – uspořádat zkušenosti do souvislého celku dojmů, na jehož základě si dítě osvojí určité návyky.

Je například potřeba vypořádat se s neustálým křikem malých dětí. Když se vychovatel ujistí, že křik není způsoben nemocí nebo jinou nepohodou – nepohodou, které se malé dítě dokáže bránit jen křikem –, bývá obvyklé čelit křiku výpraskem. Ten však nepokoří vůli dítěte a nevloží do jeho duše žádnou jinou představu, než že velcí bijí malé, když malí křičí, a to rozhodně není etický přístup! Naopak jestliže je křičící dítě okamžitě odloučeno od ostatních s vysvětlením, že kdo obtěžuje druhé, nemůže být v jejich společnosti – a jestliže k tomuto oddělení dojde vždy a důsledně –, dítě si vstíjí zkušenost, že chová-li se nehezky, zůstane samo. V obou případech je dítě utiшено něčím nepříjemným. Ale první nepříjemná věc je znásilněním jeho vůle, zatímco druhá postupně vede k samostatnému překonání vůle pomocí pádného důvodu. Jeden prostředek obsahuje nízký pocit, strach. Druhý usměrňuje vůli způsobem, který

ji propojuje s jednou nejdůležitějších životních zkušeností. První trest dítě udržuje na úrovni zvířete, druhý mu vštěpuje základní prvek lidského spolubytí – když naše jednání druhým vadí, druzí nám v něm buď zabrání, nebo se z míst našeho „uplatňování moci“ vzdálí.

Malé děti by si měly navyknout na dobré mravy u stolu i jinde. Pokud dítě okamžitě odvedeme, kdykoli opakuje nějaké nevhodné chování – protože ti, co jsou druhým nepříjemní, musí zůstat sami –, vštěpujeme mu, co se sluší, na správném základě. Malé děti by se také měly naučit nechat na pokoji věci, které patří ostatním. Když jsou zbaveny svobody pohybu, jakmile se zmocní cizího majetku, brzy se naučí, že podmínkou svobody pohybu je nebrat, co jim nepatří.

Jedna mladá matka si všimla, že pro výchovu dětí jsou vlastně ideální japonské prázdné místnosti, naše moderní přeplněná obydlí jsou z hlediska dětí zavrženíhodná. Právě v letech, kdy se dítě rozvíjí prostřednictvím pohybu, ochutnávání, kousání a ohmatávání, neustále slyší: „Nesahej na to!“ Aby dítě prospívalo a sílilo, nezbytně potřebuje prostorný, slunný dětský pokoj s jednoduchými předměty a naprostou svobodou pohybu. Pokud je však dítě u rodičů a dělá, co nemá, je v takovém okamžiku vykázaní z místnosti správným způsobem, jak dítě naučit respektovat širší svět, v němž vládne vůle ostatních, svět, v němž si dítě zajisté musí vydobýt vlastní prostor, ale zároveň se naučit, že každý jeho prostor má své hranice!

Pokud se jedná o nebezpečí, od něhož je třeba dítě odstrašit, je třeba přenechat toto strašení předmětu samotnému. Když matka například dítě plácne, protože sáhlo na svíčku, bude na ni dítě sahat dál, když u toho matka nebude – ale když ho nechá se spálit, už se jí nikdy ani nedotkne! V pozdějších letech, když hoši nevhodně zacházejí například s nožem nebo vzduchovkou, musí být potrestáni

tím, že jim předmět odebereme. Většina chlapců by raději volila výprask, než aby o milovanou věc přišla, ale skutečnou výchovnou zkušeností v rámci nemilosrdného běhu života je pouze ztráta předmětu, zkušeností, která se nikdy nedá vstípit dostatečně!

Rodiče, kteří „začali se Spencerem“ a pak se opět uchýlili k výpraskům, často například vykládají, že když si dítě potrhá šaty a je ještě natolik malé, že je nedokáže zašít, musí být potrestáno jinak atd. Děti v tomto věku by se však za podobné prohřešky neměly trestat vůbec, měly by mít přiměřeně jednoduché a pevné oblečení, aby si v něm mohly bez obav hrát. Později, když už ví, že musí dávat na šaty pozor, je přirozeným potrestáním to, že musí zůstat doma, protože si je neopatrně ušpinily nebo potrhaly, nebo musí přispět svým dílem k jejich vyspravení; případně ať z našetřených úspor koupí kus oblečení, který nedbalostí zničily. Nedbalé dítě musí zůstat doma, když ostatní někam jdou, případně se najíst o samotě, pokud se jedná o pozdní příchod k jídlu. Zkrátka a dobře, u všech prostých zásad soužití máme jednoduché prostředky, jak z těchto zásad učinit druhou přirozenost. Spencerovu metodu nicméně nelze používat pokaždé, protože přirozené důsledky jednání v některých případech ohrožují zdraví dítěte nebo nastupují příliš pomalu. Mají-li důsledky účinkovat, je potřeba jednat důsledně, rychle, neměnně a energicky! Proč se dítě rychle naučí, že oheň pálí? Protože pálí vždy bez výjimky. Ale maminka, která někdy plácne přes zadek, jindy vyhrožuje, občas uplácí, případně pláče nebo zakazuje a vzápětí tutéž věc povolí, která nesplní, čím vyhrožovala, nedokáže přimět k poslušnosti, jen neustále hartusí – která se zkrátka chová jako jistá konzistoř, která „dělala občas to, občas ono, občas něco úplně jiného“, nemá zdaleka tak účinné výchovné metody jako oheň!

Jestliže dřívější přísná výchova do jisté míry účinkovala a charaktery zručně přitesávala, bylo to právě díky její jednotnosti. Byla důsledně přísná, ne jako dnešní nedůsledné přeskakování mezi všelijakými pedagogickými metodami a psychologickými náladami, kdy si dospělí dítě přehazují jako míč, tu ho poučují, tu zesměšňují, tu odstrkují stranou, tu vyznamenávají, tu málem umoří lichotkami, tu mu poroučejí, ondy ho vábí! Dospělý by se zbláznil, kdyby s ním hraví titáni jediný den zacházeli způsobem, jakým se on sám celá léta chová ke svým dětem! Dítěti se nesmí poroučet, je třeba ho oslovovat stejně zdvořile jako dospělého, aby se i ono naučilo způsobům. Rodiče by dítě nikdy neměli nutit, aby se předvádělo, nikdy by se mu nemělo poroučet, aby někoho hladilo, ani by se nemělo přehnaně objímat, což dítěti obvykle vadí a často se stává základem sexuální přecitlivělosti. Odpovídat na projevy něhy dítěte, pokud jsou upřímné, ale své vlastní si šetřit pro významné okamžiky – to je jeden z mnoha jemných a zanedbávaných výchovných prostředků! Stejně málo by se dítě mělo nutit k projevům lítosti, prosbám o odpuštění a podobně – to všechno jej spolehlivě vede k pokrytectví. Jeden chlapec kdysi nadával svému staršímu bratrovi a pak musel sedět na židli, aby „litoval“ svého pochybení. Když se ho matka za chvíli zeptala, jestli lituje, důrazně odpověděl, že ano! Matka však zahlédla v jeho očích výhrůžný záblesk, a to ji přimělo, aby se zeptala, *čeho* lituje: „Že jsem mu taky ještě neřekl, že je mizera!“ vykřikl maličký odhodlaně. Matka byla natolik rozumná, že projevy lítosti od té doby už nikdy nevymáhala!

Jestliže platí, že spontánní lítost a upřímná prosba o odpuštění je významná, neméně platí i to, že vynucené duševní pohnutí je v tomto i v jiných případech bezcenné. „Tobě to není líto?“ ptáváme se velmi často dětí. „Tobě je jedno, že bratříček zemřel, maminka je nemocná, tatínek odjel?“